

ความแท้จริงในจิตรกรรมเซอร์เรียลลิสต์

เสาวนิตย์ กาญจนรัตน์ *

เซอร์เรียลลิสต์ ลัทธิเหนือจริง หมายถึงศิลปะลัทธิหนึ่งซึ่งพัฒนามาจากอุดมคติบางประการของคิตาดาดา (Dadaism) โดยนำทฤษฎีจิตวิทยาของซิกมันด์ ฟรอยด์ ในเรื่องจิตใต้สำนึกมาผสมผสานเป็นมูลเหตุการสร้างผลงาน ให้แสดงออกในแนวมึนเฟื่อง มายา แปลกประหลาดและมหัศจรรย์ อย่างที่ไม่คาดคิดว่าจะมีอยู่ในโลก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2530) คำว่า “เซอร์เรียลลิสต์” ได้รับการขนานนามโดย อพอลลีแนร์ ในปี ค.ศ. 1917 เซอร์เรียลลิสต์เป็นความเคลื่อนไหวของศิลปะแบบหนึ่ง ซึ่งนอกจากจะได้รับแนวคิดจากลัทธิคิตาดาดาแล้ว ยังมีแนวคิดของลัทธิฟิวเจอริสม์ ซึ่งต่างก็เป็นศิลปะที่แสดงออกถึงวิถีทางของชีวิตสมัยเครื่องจักรกล และทั้งสองลัทธินี้ ก็ได้ให้แง่คิดในการขบปัญหาทางสุนทรียศาสตร์กันอย่างแพร่หลายกว้างขวางที่สุด ตลอดระยะเวลาระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 และ 2 อันเป็นป่อเกิดให้แก่ลัทธิเซอร์เรียลลิสต์โดยตรง (กำจร สุนพงษ์ศรี, 2528)

*อาจารย์เสาวนิตย์ กาญจนรัตน์ อาจารย์ประจำภาควิชาศิลปศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช.

ผลกระทบจากสงครามโลก สร้างความทุกข์ทรมาน ขมขื่น มนุษย์ตกอยู่ในสภาพที่ไร้ศักดิ์ศรี นำสมเพชเวทนา ถูกบีบคั้นอย่างรุนแรงเสมือนหนึ่ง “นักโทษ” ที่ถูกจองจำด้วยโซ่ตรวนของสังคมทั้งปวง ในทัศนะของพวกเซอร์เรียลลิสต์ เป้าหมายแรกของพวกเขา ในภาวะการณ์เช่นนี้ คือต้องการแสวงหาความเป็นจริงสูงสุดและเสรีภาพ ศิลปินเซอร์เรียลลิสต์กำหนดวิถีทางที่นำไปสู่เป้าหมายดังกล่าวไว้ 3 ประการดังนี้ (สดชื่น ชัยประสาธน์, 2532)

ก. ขบถและการปฏิวัติ พวกเซอร์เรียลลิสต์โจมตีพวกเหตุผลนิยมแบบสุดโต่งเพราะพวกเขากล่าวว่า เหตุผลเป็นอุปสรรคสำคัญที่ปิดกั้นไม่ให้มนุษย์แสวงหาความจริงเกี่ยวกับตัวเองและโลกอย่างลุ่มลึกกว้างขวางและเป็นอิสระ

ข. การแสวงหาความรู้เกี่ยวกับตนเองและโลก โดยได้รับแรงบันดาลใจจากทฤษฎีของฟรอยด์เกี่ยวกับจิตไร้สำนึก ในฐานะที่เป็นแหล่งเก็บพลังลึกลับ และความไร้เหตุผล และทฤษฎีความบังเอิญที่เป็นภาวีสัย ในการหาความรู้จากภายนอก กลุ่มเซอร์เรียลลิสต์เชื่อว่า คน วัตถุ และปรากฏการณ์ที่พวกเขาได้พบโดยบังเอิญ คือ “สัญญาณ” ของโลก หากศิลปินสามารถติดต่อกับ “สัญญาณ” เหล่านี้ได้ก็จะพบทางที่นำไปสู่การเข้าถึงความจริงอันเร้นลับของโลกได้

ค. กวีนินพนธ์กับวิธีการของนักเล่นแร่แปรธาตุ ความสนใจเรื่องแปลกเร้นลับ นอกเหนือจากระบบของเหตุผล วิธีนี้เป็นอีกทางหนึ่งที่พวกเขาคิดว่าจะทำให้เข้าถึงความรู้สูงสุด หรือความเป็นจริงที่สูงส่งที่ผัสสะและระบบเหตุผลเข้าไม่ถึง นักเล่นแร่แปรธาตุหาวิธีการแปรเปลี่ยนค่าต่ำให้มีค่าสูงสุด กลุ่มเซอร์เรียลลิสต์ก็จะใช้การแปรเปลี่ยนมนุษย์ที่ถูก “จองจำ” มีสภาพน่าเวทนาให้กลายเป็นมนุษย์ที่มีเสรีและมีคุณค่าสูงสุดดุจ “ทอง” โดยใช้กวีนิพนธ์และศิลปะนั่นเอง

สรุปแนวคิดหลักของกลุ่มเซอร์เรียลลิสต์ได้ว่า เป็นแนวคิดที่สนใจในศาสตร์เร้นลับควบคู่ไปกับการอิงหลักทางวิทยาศาสตร์ การสนใจเรื่องไร้เหตุผลก็เพื่อต้องการเข้าถึงความจริงโดยไม่มีขีดจำกัด ไม่ยึดติดกับสิ่งที่จับต้องได้ และยังคงคำนึงถึงเหตุผลด้วย ทั้งหมดนี้เป็นการรวมความจริงเข้ากับความฝันให้เป็นหนึ่งเดียวกัน โดยมุ่งหวังให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ในโลกได้ดีขึ้น ยุติความขัดแย้งระหว่างความรู้สึกภายใน

ในใจกับสภาพที่เป็นจริงภายนอก วิธีทางทั้งสามประการนั้นเป็นเรื่องราว (Content) ที่กลุ่มเซอร์เรียลิสต์นำมาใช้แสดงออกในงานศิลปะของพวกเขา แก่นเรื่องที่สำคัญ ๆ ได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับการทำทฤษฎีวิทยาศาสตร์ การเล่นแร่แปรธาตุหรือศาสตร์เวทย์มนต์ และ แก่นเรื่องที่เข้มข้นในงานจิตรกรรม ได้แก่ แก่นเรื่องเกี่ยวกับ แรงปรารถนาซึ่งมีความรุนแรงจนถึงขั้นผิดปกติ

โครเซ (Croce, 1913) นักสุนทรียศาสตร์ได้ให้คำนิยามคำว่า "ศิลปะ" ว่า ศิลปะคือการแสดงออกซึ่งความรู้สึก เป็นการแสดงออกที่ให้ความสำคัญกับโลกภายในมากกว่าโลกภายนอก ศิลปะคือภาพที่อยู่ในหัว (Intuition) จึงเป็นการปฏิเสธโดยปริยายว่า ศิลปะไม่ใช่ข้อเท็จจริงทางกายภาพ ศิลปะไม่ใช่การกระทำที่มุ่งประโยชน์ ศิลปะไม่ใช่ความรู้ที่ได้จากการคิด และศิลปะไม่ใช่เรื่องราวของการกระทำที่ดีชั่ว ศิลปะไม่เกี่ยวกับศีลธรรม

ตีความนิยามศิลปะประเด็นแรกได้ว่า ศิลปะไม่ใช่ข้อเท็จจริงทางกายภาพ เพราะข้อเท็จจริงทางกายภาพเป็นสิ่งที่ไม่มีอยู่จริง ข้อเท็จจริงทางกายภาพได้แก่ ความสัมพันธ์ของสี ความสัมพันธ์ของเสียง ปรากฏการณ์ของความร้อนหรือประจุไฟฟ้า สิ่งเหล่านี้ได้รับการพิสูจน์และเป็นที่ยอมรับแก่นักฟิสิกส์ และนักปรัชญา โดยทั่วไปแล้วว่า ปรากฏการณ์ทางฟิสิกส์เป็นเหมือนผลผลิตของกฎเกณฑ์ ซึ่งอยู่นอกเหนือประสบการณ์ จากการศึกษาผลงานจิตรกรรมเซอร์เรียลิสต์ จะพบว่า ศิลปินแต่ละคนได้ตีความ ความเป็นจริงตามวิธีการและความถนัดของตน จิตรกรเหล่านี้ต้องการหยั่งรู้ถึงสภาวะอุดมคติ คือ การไม่จำแนกความแตกต่างระหว่างสิ่งที่ตรงกันข้าม ขายกับหญิง ความฝันกับการกระทำ เป้าหมายของจิตรกรรมเซอร์เรียลิสต์มุ่งที่การสร้างความจริง อัจฉริยะใจต่อผู้ชมผู้ดูภาพจนลืมตัว กระตุ้นจินตนาการของผู้ชมอย่างแรง ชนิดที่ทำให้เกิดความสับสนวุ่นวายในจิตใจ หลุดพ้นจากระบบของเหตุผลในโลกที่เป็นจริง เข้าสู่จุดสูงสุดของความรู้หรือความเป็นจริงที่สูงสุดได้ในทันทีทันใด (สดชื่น ชัยประสาธน์, 2532)

ความจริงทางกายภาพเกี่ยวข้องกับศิลปะก็เฉพาะในเรื่องสื่อสำหรับการแสดงอารมณ์ หรือเครื่องมือสำหรับการถ่ายทอดความหมายเท่านั้น ทั้งนี้เพราะ

ความจริงชั้นมูลฐานของชีวิตมนุษย์นั้น บางอย่างก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับจิตใจ หรือ เป็นวัตถุวิสัยอันละเอียดอ่อน จำเป็นต้องใช้วิธีการแสดงอรรถาธิบายที่มีประสิทธิภาพสูงอย่างงานศิลปะเท่านั้น (นิพาดา เทวกุล, 2534.)

มักซ์ แอร์นสท์ จิตรกรเซอร์เรียลลิสต์ ซึ่งชอบใช้เทคนิคคอลลาจกล่าวถึง การสร้างสรรค์งานคอลลาจของเขาว่า “ความไร้เหตุผลเป็นหลักสำคัญที่สุดในการทำคอลลาจ” ศิลปินต้องการทำลายความเป็นเหตุเป็นผลทางกายเพื่อให้คนสงสัย ในความเป็นจริงที่เห็นด้วยตา และเพื่อกระตุ้นให้คนดูคิดนึกไปไกลกว่าสิ่งที่เห็นใน จิตรกรรม

นิยามประเด็นที่สอง ศิลปะไม่ใช่การกระทำที่มุ่งประโยชน์ แต่เป็นการกระทำที่มีเป้าหมายอยู่ที่ความสุนั้น เหมือนกับการดื่มน้ำเวลากระหาย ศิลปะเป็นความพอใจที่เกิดจากการรับรู้ โดยไม่สนใจเรื่องประโยชน์นอกจากความพอใจในอารมณ์ ซึ่งมักเกิดขึ้นขณะชมงานศิลปะบริสุทธิ์ (Pure Art) มากกว่าศิลปะประเภทประโยชน์ (Useful Art) อย่างไรก็ตาม ศิลปะก็สามารถมองได้ทั้งในแง่ของความงาม และประโยชน์จากการสร้างสรรค์งานนั้น ๆ โดยเฉพาะประโยชน์ที่ศิลปินจะได้รับ เช่นการบำบัดจิตด้วยการทำงานศิลปะแทนการก่อกวนให้กับสังคม ยกตัวอย่างการสร้างสรรค์ผลงานของดาลี เป็นต้น

ดาลีชอบเสนอแก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักและความตาย หรือเกี่ยวกับผู้หญิงที่แฝงความน่ากลัว ซึ่งอาจเป็นเพราะเขามีความกลัวฝังใจมาตั้งแต่เด็กว่าแม่จะกินอวัยวะเพศของตน ทำให้เขามองผู้หญิงว่าเป็นผู้คุกคามประสิทธิภาพทางเพศของเขาด้วย ซึ่งความรู้สึกนี้ปรากฏในภาพเขียนคือภาพนางสฟิงซ์สาวน้อย ตัวสฟิงซ์มีความคล้ายคู่กับความงามและความไร้เดียงสาแบบเด็ก ๆ รอบตัวสฟิงซ์มีกระดูกของชายที่ถูกจับกินเป็นอาหาร

ประเด็นที่สาม โครเซ่ (1913) ปฏิเสธว่าศิลปะไม่ใช่ความรู้ที่ได้จากการคิด ก็เพราะว่า ความรู้ชนิดนี้มีรากฐานอยู่ที่การแบ่งแยกระหว่างความจริงกับความเท็จ งานศิลปะนั้นเป็นจินตภาพบริสุทธิ์ ย่อมไม่มีการเกี่ยวข้องกับการแบ่งแยกระหว่างความจริงกับความเท็จแต่อย่างใด ศิลปะไม่แยกจริงเท็จ ศิลปะเหมือนกับความฝัน

อะไรที่อยู่ในความฝันเป็นจริงเท่ากันหมด

จิตรกรเซอร์เรียลิสต์มีวิธีการสร้างความแท้จริงอย่างหนึ่งคือ ใช้วิธีของนักเล่นแร่แปรธาตุและศาสตร์เณรลับ ที่อยู่นอกเหนือจากความรู้ที่ได้รับจากการคิดตามเหตุผล เช่น ผลงานของมักซ์ แอร์นสท์

มักซ์ แอร์นสท์ เป็นศิลปินคนแรกของกลุ่มเซอร์เรียลิสต์ที่เสนอผลงานแนวนี้ เขาวาดภาพชื่อไม่มีวันที่ใครจะรู้ ในแง่หนึ่งภาพนี้มีลักษณะกามารมณ์ แต่แท้จริงแล้วจิตรกรได้เสนอความหมายแฝงเอาไว้ แอร์นสท์ได้อธิบายความหมายของสัญลักษณ์ของภาพนี้ดังนี้ ชายหญิงที่ประกบกันเป็นคู่ลอยอยู่ในอากาศคือสัญลักษณ์ของกลุ่มปฏิกษ์ประสานกัน ซึ่งภาพนี้บรรจุเป้าหมายของกลุ่มเซอร์เรียลิสต์ที่มุ่งถึงความหลุดพ้น และความจริงสูงสุดโดยผ่านความรัก แอร์นสท์ต้องการแสดงให้เห็นว่า ชายหญิงจะไม่ใช่ปฏิกษ์ต่อกัน ความรักทำให้ชายพัฒนาโลกทรรศน์และชีวิตทัศน์กลายเป็นคนใหม่ที่มีค่าดุจ “ทอง” ของนักเล่นแร่แปรธาตุ (สดชื่น ชัยประสาธน์, 2532.)

ประเด็นสุดท้ายคือ ศิลปะไม่ใช่เรื่องราวของความดีชั่ว สิ่งที่พวกเขาคิดรรมนิยมให้ความสำคัญและเรียกร้องจากศิลปะกลับเป็นสิ่งที่ใคร่เห็นว่าเป็นความสำคัญและเกี่ยวข้องกับศิลปะ เช่นสนับสนุนให้คนทำดีเกลียดชังสิ่งชั่วร้าย การผดุงไว้ซึ่งวัฒนธรรม การเรียกร้องให้ศิลปินช่วยเหลือด้านการศึกษาแก่ชนชั้นต่ำ ลดความก้าวร้าวของจิตใจ เผยแพร่อุดมคติของชีวิตอันสงบเสถียร สิ่งเหล่านี้คือสิ่งที่ใคร่เห็นว่าเป็น ศิลปะไม่สามารถให้ได้มากไปกว่าเรขาคณิต อีกทั้งศิลปะจะไม่สูญเสียคุณค่าแต่อย่างใดหากศิลปะไม่สามารถทำได้เช่นนี้ และศิลปะก็ไม่มี ความจำเป็นใด ๆ ที่จะต้องทำเช่นนี้ด้วย (Croce, 1913)

จากการตีความนิยามศิลปะประเด็นนี้ของใคร่ จะเห็นได้ว่าสอดคล้องกับแนวการสร้างสรรคงานจิตรกรรมของกลุ่มเซอร์เรียลิสต์เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งจะยกตัวอย่างให้เห็นชัดเจน ดังนี้

จิตรกรรมเซอร์เรียลิสต์บางภาพมีแก่นเรื่องทำทฤษฎีศาสนา จิตรกรลัทธินี้ไม่เชื่อในพระเจ้า และต่อต้านคำสอน พิธีกรรมต่าง ๆ ของคริสต์ศาสนา บวก

กับความคิดเรื่องแรงปรารถนา การแสดงออกในจิตรกรรมจึงเป็นไปในลักษณะที่ศิลปินใช้สื่อบุคคลในศาสนา ได้แก่พระเจ้าและนักบวช ซึ่งถือความบริสุทธิ์ทั้งฝ่ายเนื้อหนังและฝ่ายวิญญาณมาล้อเลียน โดยให้แสดงออกตามแรงปรารถนาของศิลปิน เช่นผลงานของแอร์นส์ท์

มักซ์ แอร์นส์ทส์วาดภาพชื่อ **ปิเอตา** หรือ **การปฏิวัติกลางคืน** เพื่อต่อต้านบิดาของเขาซึ่งเคร่งศาสนา และกลายเป็นคู่ปรับกับเขา เพราะแย่งความรักจากแม่ เขาแสดงภาพบิดากำลังอุ้มตัวเขาซึ่งแข็งเป็นหินเลียนแบบภาพแม่พระอุ้มพระศพพระเยซูหลังจากถูกนำลงมาจากไม้กางเขน และวาดภาพชื่อ **พระแม่พรหมจารี** ซึ่งลงโทษพระกุมารเยซูต่อหน้าพยาน 3 คน ซึ่งแอบมองอยู่ตรงหน้าต่าง ภาพนี้เมื่อนำออกแสดงในนิทรรศการศิลปะที่เมืองโคโลญ เยอรมันนี้ ได้สร้างความโกรธเคืองแก่คริสตจักรเป็นอันมาก ถึงกับมีการสั่งปิดการแสดงภาพในที่สุด

ภาพวาดของทρυ ซึ่งส่วนใหญ่ก็เกี่ยวกับการนำพระ ชี และพิธีกรรมทางศาสนามายั่วล้อ และตีความให้มันยทางเรื่องเพศ ในภาพที่ชื่อ **การสนทนาในสำนักชีมิด** แสดงให้เห็นชีสาวสองคนทำท่าอวยวนกามารมณ์ โดยแทรกสัญลักษณ์ทางเพศไว้ด้วยในภาพ (สดชื่น ชัยประสาธน์, 2532.)

จากการวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ของโครเซ จะเห็นได้ว่าความแท้จริงในจิตรกรรมเซอร์เรียลิสต์เป็นศิลปะที่มีคุณค่าสูง ในฐานะที่เป็นกระบวนการแสวงหาความหมายของชีวิต โลก และจักรวาล จิตรกรรมเซอร์เรียลิสต์มีความเข้มข้นผูกพันอยู่กับความทะเยอทะยาน ที่จะปลดปล่อยมนุษย์จากพันธนาการทั้งปวงและทดแทนความป่วยไข้ทางจิตของศิลปินเอง โดยจำต้องอาศัยศิลปะเป็นเครื่องมือ เป็นสื่อในการแสดงออก

เรื่องราวที่ประมวลถึงความแท้จริงในจิตรกรรมเซอร์เรียลิสต์มาทั้งหมดนี้เป็นมุมมองหนึ่งที่อาศัยทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ของโครเซมาเป็นแนวทางในการค้นหาความแท้จริงในจิตรกรรมเซอร์เรียลิสต์ หากจะใช้ทฤษฎีของนักสุนทรียศาสตร์คนอื่นก็จะมีลักษณะที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้ศิลปะไม่ว่าแขนงใดจะมองในมุมใด ก็ยังปรากฏคุณค่าแก่นมนุษยชาติและอยู่คู่กับมนุษย์ตลอดไปตราบนิรันดร์.

เอกสารอ้างอิง

- กำจร สุนพงษ์ศรี. ศิลปะสมัยใหม่. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2528.
- นิพาดา เทวกุล, ม.ล. "ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ของโครเซ" คำบรรยายการสอน วิชาสุนทรียศาสตร์และศิลปะวิจารณ์, 2534.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ศิลปะอังกฤษ - ไทย. กรุงเทพมหานคร : เพื่อนพิมพ์จำกัด, 2530.
- สดชื่น ชัยประสาธน์. การตีความความเป็นจริงในกวีนิพนธ์และจิตรกรรม เซอร์เรย์ลิสต์ในฝรั่งเศส คศ.1919 - 1969. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2532.
- Croce, Benedtto. "What is Art" The Essence of Aesthetic. translated by D. Ainslie. London : William Heineman, 1913.